

מורנו' להחזיר עטרה ליושנה

סמיכה לרבנות ללא היתר הוראה

הלכות שמיטה

הגדרות איסור ספיחים

יחידה מספר 14

חלקו תנאים אם איסור אכילת הירקות שצמחו בשביעית היא מן התורה או מדרבנן. ביחידה זו נלמד על מחלוקת זו, ונלמד את הגדרות האיסור לפי כל אחת מן השיטות.

הספיחים בתורה

ויקרא פרק כה, ד-ה

ובשנה השביעית שבת שבתון יהיה לארץ, שבת לך, שדך לא תזרע וזרע וזרעך לא תזמר: את ספיח קצירך לא תקצור, ואת ענבי נזירך לא תבצר, שנת שבתון יהיה לארץ:

מקור איסור ספיחים הוא מעט עלום. כפי שנלמד בהמשך, המשניות אינן מתייחסות לאיסור זה בצורה מסודרת.

בדרשות התנאים אנו מוצאים שתי הדרשות הקשורות לספיחים:

ספרא בהר פרשה א תחילת פרק א אות ג

את ספיח קצירך לא תקצור, מיכן סמכו חכמים על הספיחים שיהו אסורים בשביעית, ואת ענבי נזירך לא תבצר, מן השמור בארץ אין אתה בוצר, אבל אתה בוצר מן המופקר, לא תבצר, לא תבצר כדרך הבוצרים, מיכן אמרו: תאנים של שביעית אין קוצים אותה במוקצה, אבל קוצה אתה בחורבה, אין דורכים ענבים בגת אבל דורכים בעריבה, אין עושים זיתים בבד ובקוטבי, אבל כותש ומכניס לבדידה, ר' שמעון אומר אף טוחן הוא בבד ומכניס לבדידה

ביחידה 7 עסקנו באריכות במדרש ההלכה הזה, למעט המשפט הראשון. במשפט הראשון נאמר שמכאן סמכו חכמים לומר שהספיחים אסורים בשביעית. האם הכוונה היא לאסמכתא, במובן של איסור דרבנן הנרמז בפסוק? למדנו בתחילת יחידה 7 את דברי הרמב"ן על כך:

רמב"ן ויקרא פרשת בהר פרק כה פסוק ה

"את ספיח קצירך לא תקצור", מכאן סמכו לספיחין שיהיו אסורין בשביעית ... שלא תעשה אותם קציר לעצמך, ולא תעשה אותם בציר לעצמך אלא נהוג בהם מנהג הפקר

כלומר, "איסור ספיחים" המדובר כאן מתחבר לאיסורי קצירה שעסקנו בהם ביחידה 7, המפורטים בהמשך אותו מדרש תנאי. הרמב"ן מדגיש את בחירת הפסוק בניסוח "קצירך" – הקציר שלך (כפי שפירטנו שם). רש"י מבאר את הבחירה בניסוח "ספיח":

רש"י ויקרא פרשת בהר פרק כה פסוק ה

את ספיח קצירך - אפילו לא זרעתה והיא צמחה מן הזרע שנפל בה בעת הקציר, הוא קרוי ספיח: לא תקצור - להיות מחזיק בו כשאר קציר, אלא הפקר יהיה לכל:

היה מקום לחשוב שהספיח, הצומח מעצמו, מופקר במהותו, ולכן איסורי הקצירה (שלמדנו ביחידה 7) אינם חלים עליו. כך רש"י לומד את הפסוק: אפילו על ספיחים חלים בדיוק אותם איסורים החלים על יתר יבול השביעית (לדוגמא – ההלכות שלמדנו ביחידות 7-13). וכך מבאר בספר החינוך:

ספר החינוך פרשת בהר מצוה שכח

שלא נקצור ספיחים בשנה השביעית ... רצה לומר שלא נקצור אותו כדרך שאנו קוצרין תבואתינו בשאר שנים. אבל מכל מקום אכילתו הותרה לנו, ובלבד שנאכלהו דרך הפקר ... כי לא תקפיד התורה בדברים אלו זולתי שיראה ממעשה האדם בכל ענין שנה זו כאילו אין דבר מיוחד ברשותו, רק שהכל ברשות אדון הכל, וכמו שאמרנו למעלה נחזור ונחדד: חלים עליהם אותם איסורים בדיוק. לא פחות ולא יותר. נשוב לנקודה זו בהמשך.

רבי עקיבא דורש את איסור הספיחים מפסוק אחר:

ויקרא פרק כה, כ-כב

וכי תאמרו מה נאכל בשנה השביעית הן לא נזרע ולא נאסף את תבואתנו: וצויתי את ברכתי לכם בשנה הששית ועשת את התבואה לשלש השנים: וזרעתם את השנה השמינית ואכלתם מן התבואה ישן עד השנה התשיעית עד בוא תבואתה תאכלו ישן:

העם תמה על איסורי השביעית: מה נאכל?

לכאורה יש לתמוה על תמיהתם: גם אחרי שהתורה אסרה את הזריעה והקצירה, האמנם אין כלל מה לאכול בשנה השביעית?

ספרא (תורת כהנים) בהר פרשה ג פרק ז אות ה

עתידיים אתם לומר: (ויקרא כה, כ) 'מה נאכל בשנה השביעית? הן לא נזרע ולא נאסף את תבואתינו' - אם אין אנו זורעים מה אנו אוספים? אמר רבי עקיבא: מיכן סמכו חכמים על הספיחים שיהו אסורים בשביעית וחכמים אומרים: אין ספיחים אסורים מדברי תורה, אלא מדברי סופרים

רבי עקיבא מבין מלשון העם שאכן יש מחסור בתבואה בשנה השביעית. הקב"ה מבטיח את ברכתו בשנה הששית. משמע שאכן התורה עצמה מזהה שאין תבואה לאכול בשנה השביעית. כנראה שגם אם תבואה זו צומחת מאליה, אסור לאכול אותה.

לכאורה יש כאן קפיצה. השאלה היא: אם לא נזרע, מה נאכל? רבי עקיבא אומר שיש כאן רמז לכך שאסור לאכול כל צמח שמזרע בשביעית, בין אם זרעו אדם ובין אם זרעו שלא בידי אדם.

ברם, יתכן ודבריו נאחזים בחלק השני של הפסוק "ולא נאסף את תבואתנו". כלומר, אולי הוא קורא את הפסוק כך: הן לא נזרע, ואפילו מה שמזרע מעצמו, לא נאסף!

בהמשך נגדיר מה כלול באיסור ספיחים. זכרו את שעולה מדברי רבי עקיבא – כל דבר שמזרע בשביעית, שכן נאמר "הן לא נזרע". ודאי שאין מדובר בעצים, שאינם מזרעים, ואף אם יזרעו, אסורים משום ערלה בשנותיהם הראשונות. בנוסף, לכאורה "הן לא נזרע" – בשביעית, שהרי אין איסור לזרוע לפני השביעית. על פניו לא מדובר על ירקות שמזרעו לפני השמיטה, גם אם הצמיחו ירק בשמיטה.

חכמים חולקים על רבי עקיבא, אך לכאורה מחלוקתם היא בשאלה אם האיסור הוא איסור תורה או דרבנן. על פניו אין סיבה להניח שהם חולקים בשאלה מה כלול באיסור ומה לא.

בהמשך נשוב לנושא זה ונגדיר אותו.

מהלשון "מכאן סמכו חכמים", היה מקום להבין שמדובר באסמכתא בלבד, שאיננה מן התורה. אך חכמים אומרים שאין ספיחים אלא מדברי סופרים, מה שלכאורה אומר שלפי רבי עקיבא איסורם מן התורה. אם כך, לפי רבי עקיבא ישנה תבואה הצומחת בשנה השביעית האסורה באכילה מן התורה.

❖ הרחבות – מדוע רבי עקיבא אינו דורש זאת מן הפסוק הראשון?

לפי חכמים, מדוע אנשים טוענים שאין תבואה לאכול בשביעית? היה מקום לבאר כך: אם "הן לא נזרע", אם כך לא יהיה מה לאסוף. אמנם תבואה עשויה לצמוח מאליה, ומותר (ושמא אפילו מצווה?) לאכול את התבואה הצומחת בשביעית. ובכל זאת, תבואה הצומחת בדרך זו איננה יכולה להשביע עם שלם. על כך הקב"ה מצווה את ברכתו.

אך בהמשך המדרש נאמר אחרת:

ספרא בהר פרשה ג פרק ד

וחכמים אומרים: אין ספיחים אסורים מדברי תורה אלא מדברי סופרים, אם כן למה נאמר הן לא נזרע ולא נאסף את תבואתנו? אמרת לנו לא תזרעו, ומה שאנו אוספים אין מכניסו לקיום, אמרת לנו בערוהו, ומה אנו אוכלים מן הביעור והילך?

איסור הזריעה הוא חלק מן הסיפור, אך הטענה המרכזית היא על כך שאסור לאחסן תבואה לטווח הארוך. את תבואת השנה השביעית יש לבער בסוף השנה השביעית (בסתיו, כאשר התבואה כבר לא שורדת בשדה). אם כך, מה ניתן לאכול במשך כל השנה השמינית? על כך עונה התורה שתבואת השנה הששית תספיק גם לכל השנה השמינית.

❖ הרחבות – שיטת רש"י – הקשר בין איסור ספיחים והביעור

אם כך, מוסכם שאסור לאכול את הספיחים הצומחים בשמיטה. לפי רבי עקיבא איסור זה הוא איסור תורה, לפי חכמים הוא איסור דרבנן. הר"ש סירלאו מדקדק בניסוחו של רבי עקיבא שהתנאים מודעים לכך שישנו איסור ספיחים, ובברייתא זו חלקו מהו מקור האיסור:

ר"ש סירלאו שביעית פרק ט הלכה א

משמע מתוך הברייתא דתקנה קדומה בישראל הייתה לאיסורא קודם רבי עקיבא ורבנן, דקתני: 'מכאן סמכו לספיחים', משמע שבא רבי עקיבא לתת טעם למנהג שמצא, ורבנן סברי דמדרבנן היה המנהג, משום עוברי עבירה

הגמרא במסכת פסחים מבארת מחלוקת תנאים (המובאת בהרחבה הבאה). הגמרא אומרת שבכדי להסביר את דעותיהם יש להניח שכולם עקרונית מסכימים עם רבי עקיבא:

תלמוד בבלי מסכת פסחים דף נא עמוד ב

תרוייהו אליבא דרבי עקיבא, דתניא: הן לא נזרע ולא נאסף את תבואתנו אמר רבי עקיבא: וכי מאחר שאין זורעין - מהיכא אוספין? - מכאן לספיחין שהן אסורין לאור זאת, היראים מכריע שהלכה כרבי עקיבא:

ספר יראים סימן קנח

וספיחים אסורים אפילו קודם זמן הביעור, דקיימא לן כרבי עקיבא. דתניא בתורת כהנים, ומייתנין לה בפסחים במקום שנהגו 'הן לא נזרע ולא נאסף וגו' אמר ר' עקיבא וכי מאחר שאינם זורעים מהיכא אוספים? מכאן לספיחים שהם אסורים

אך רש"י מסביר שכוונתם היא לאסור את הספיחים רק אחרי הביעור:

רש"י מסכת פסחים דף נא עמוד ב

כל הספיחין אסורין - בשביעית, מזמן הביעור ואילך.

מדברי רש"י נשמע שאין כוונת תנאים לאסור את הספיחים לגמרי, אלא רק אחרי הביעור. (כמובן ששיטה זו מעוררת קושיות רבות – מדוע יש צורך בלימוד מיוחד לאסור דווקא את הספיחים אחר הביעור? בהרחבות הקודמת העמקנו בשיטתו).

הרמב"ם חולק וסובר שהספיחים אינם אסורים מן התורה כלל:

רמב"ם הלכות שמיטה ויובל פרק ד הלכה א

כל שתוציא הארץ בשנה שביעית, בין מן הזרע שנפל בה מקודם שביעית, בין מן העיקרים שנקצרו מקודם וחזרו ועשו ושניהם נקראו ספיח, בין מן העשבים והירקות שעלו מאיליהן ואין להן זרע הכל מותר לאכלו מן התורה שנאמר והיתה שבת הארץ לכם לאכלה ...

הלכה ב

ומדברי סופרים שיהיו כל הספיחים אסורין באכילה

לכאורה מן הסוגיה במסכת פסחים משמע שיש לפסוק כרבי עקיבא. היראים אכן עושה כך, ופוסק שאיסור הספיחים הוא מן התורה. רש"י (על כל קשייו הנידונים בהרחבות) פוסק אף הוא כרבי עקיבא, אך רק ביחס לחובת ביעור הספיחים. מדוע הרמב"ם מתעלם מהגמרא במסכת פסחים, שם משמע שהלכה כרבי עקיבא? בכדי לענות על שאלה זו כראוי, עלינו לעיין בטעם האיסור.

מדוע נאסרו הספיחים?

הר"ש סירילאו מסיים את דבריו באמירה שאיסור הספיחים הוא משום "עוברי עבירה". לכאורה דבריו מבוססים על דברי רבי יהודה במשנה:

משנה מסכת שביעית פרק ט משנה א

רבי יהודה אומר: ספיחי חרדל מותרין, שלא נחשדו עליהם עוברי עבירה מהי משמעות "עוברי העבירה"?

רמב"ם הלכות שמיטה ויובל פרק ד הלכה א

כל שתוציא הארץ בשנה שביעית, בין מן הזרע שנפל בה מקודם שביעית, בין מן העיקרים שנקצרו מקודם וחזרו ועשו ושניהם נקראו ספיח, בין מן העשבים והירקות שעלו מאיליהן ואין להן זרע, הכל מותר לאכלו מן התורה, שנאמר: "והייתה שבת הארץ לכם לאכלה". ואפילו שדה שנטייה בשביעית וצמחה, פירותיה מותרין באכילה ...

הלכה ב

ומדברי סופרים שיהיו כל הספיחים אסורין באכילה, ולמה גזרו עליהם? מפני עוברי עבירה, שלא ילך ויזרע תבואה וקטניות וזרעוני גנה בתוך שדהו בסתר, וכשיצמח יאכל מהם ויאמר ספיחים הן, לפיכך אסרו כל הספיחים הצומחים בשביעית

נחיד את הדברים:

לא פעם אדם מגלה בגינתו שיח חדש שמתחיל לנבוט. בדיקה מדוקדקת מגלה שהושלך לשם חלק מירק – מלפפון, עגבניה, גמבה. הללו מצאו את הדרך להשריש ולנבוט, וכעבור זמן קצר, ללא התערבות אנושית מכוונת, יש לאדם ירקות בגינה.

אחרי שאדם יודע שדבר זה עלול לקרות בטעות, הניסיון לא לגרום לדבר לקרות "בטעות" בפעם הבאה הוא ניסיון קשה ביותר. אדם שאינו יכול לגדל ירקות בצורה מסודרת עלול "בידעים ובלא יודעים" לנסות את מזלו ולהשליך שיירי ירקות למקומות שונים בשדהו, תוך תקווה שהללו יצמיחו לו את הירקות הבאים.

לכן אמרו חז"ל: נקל מעליכם את הניסיון הקשה הזה. כל ירק שיכול לגדול באופן הזה אסור באכילה, בין אם אדם זרע אותו ובין אם זרע מעצמו.

שימו לב שבהלכה א' הרמב"ם מדגיש: גם אם אדם עבר על איסור זרע, הירקות אינם נאסרים. הגזירה איננה שמא יאכלו ירקות שזרעו בשביעית, אלא שמא יזרעו בשביעית! לאור הטעם הזה ניתן להבין את החלק הראשון של משנה זו:

משנה מסכת שביעית פרק ט משנה א

הפיגם והירבוזין השוטים והחללוגית כוסבר שבהרים והכרפס שבנהרות והגרגר של אפר פטורין מן המעשרות ונלקחין מכל אדם בשביעית, שאין כיוצא בהם נשמר

רמב"ם הלכות שמיטה ויובל פרק ד הלכה ג

הא למדת שאין אוכלין מפירות שביעית אלא פירות האילנות, והעשבים שאין זורעין אותם רוב האדם, כגון הפיגם והירבוזין השוטים וכל כיוצא בהן, אבל הירקות שדרך רוב האדם לזרעם בגנות, ומיני תבואה וקטניות, כל הצומח מהן אסור מדבריהם

ירקות שאין חשד שאנשים יזרעו אותם בשביעית לא נאסרו בגזירת איסור ספיחים.

כיצד רש"י, הסובר שאיסור ספיחים אוסר את הירקות רק אחרי הביעור, מבאר את המשניות הללו? התוספות יום טוב מפנה לדברי הברטנורא:

תוספות יום טוב מסכת שביעית פרק ה משנה ו

ובכולהו משניות דתנן: 'אסור בשביעית' שכתב בהם הרמב"ם בחיבורו: 'אסור משום ספיחי שביעית' בכולהו פירש הרב ברטנורא 'אסורות בשביעית' - שיש להן קדושת שביעית ולא אשתמיט בשום דוכתא לאשמעינן דספיחים אסורים לאכול, מכל מקום דינו של הרמב"ם דין צדק

התוספות יום טוב אומר שבכל מקום שהרמב"ם אומר שהמשנה אוסרת ספיחים, הברטנורא מבאר שכוונת המשניות היא שיש בהם קדושת שביעית, לא איסור. לכאורה שיטה זו ממשיכה את שיטת רש"י, הסובר שאין איסור עקרוני של הספיחים, אלא רק החובה הרגילה של ביעור הספיחים בזמן הביעור.

ברם במשנת הפיגם והירבחים אי אפשר להסביר כך. שם נאמר שמותר לאכול אותם. מהו האיסור אותו אנו מתירים?

ר' עובדיה מברטנורא מסכת שביעית פרק ט משנה א

ונלקחים מכל אדם בשביעית - לפי שאין דרך לשמרן. דכל דבר שדרך לשמרן אסור לקנות אותו מעם הארץ בשביעית שהוא חשוד לשמור הפירות ושלא להפקירן והלוקח מן המשומר אפילו כחצי איסור אסור שלא נחשדו עליהם עוברי עבירה - להביאם מן השמור. ואין הלכה כר"י: כל הספיחין מותרין - לקחת מכל אדם דמחזקינן להו שאינם מן השמור:

הברטנורא מבאר שהדיון אינו על ספיחים, אלא על איסור משומר! ביחידה 7 למדנו שהרמב"ם אינו מזכיר את איסור משומר בשום מקום, הוא אינו סובר שיש איסור שכזה. בהמשך היחידה למדנו שרש"י מבחין בין שמור בעת הגידול ושימור בזמן הקטיפה. כלומר, לפי רש"י ניתן להעמיד את המשנה במשומר.

מדוע הספיחים נאסרו לשיטת רבי עקיבא?

לפי חכמים, גזירת הספיחים נועדה להציל מזריעה בשביעית. אך רבי עקיבא סובר שאיסור ספיחים הוא מן התורה. מדוע התורה אסרה את הספיחים, לשיטתו? ניתן לומר שיש כאן גזירה דאורייתא. כלומר, גם התורה מצווה להימנע מדברים מסוימים בכדי להצילנו מאיסורים אחרים. תוספות הרי"ד מחזיר אותנו ליחידה הראשונה!

תוספות רי"ד מסכת פסחים דף נא עמוד ב

ני"ל שזהו טעמו של רבי עקיבא ... שכמו שאלו זרע שדהו בשביעית אותה התבואה שגדלה אסורה מפני שעבר וזרע, כך גם הספיחים שגדלו מאליהן על ידי שנפל הזרע לארץ וגדל הן אסירין, ונפקא לי מדכתיב 'הן לא נזרע ולא נאסוף' ... הכי קאמר קרא: הן לא נזרע, וגם מה שגדלו מאליהן אין אנו רשאים לאוספם, שכך אסר הבורא: הספיחים שגדלו מאליהן, כאלו נזרעו על ידי אדם ... כל הספיחין הגדלין ע"י זרע הנושר בארץ אסורין כאלו זרעו לכתחלה

ביחידה מספר 1 עסקנו בשאלה אם השביתה מוטלת על האדם, או גם על הארץ. הבאנו שם (עמוד 9) את דברי התוספות רי"ד, האומר שבשונה משבת, בשמיטה החזקנו שהקרקע תשבות (ולכן אסור להשכיר אותה לנכרי, מכיוון שאנו גורמים לכך שהיא תעבוד). החזון איש מציין שגם אם נבין שישנה דרישה כזו, לא יעלה על הדעת שהכוונה היא שנעקור את כל הצמחייה בכדי למנוע את הקרקע מעבודה. התוספות רי"ד כאן קובע את הגבול: למדנו שהאיסורים החקלאיים הם זריעה חמירה. הארץ איננה מסוגלת לזמור את עצמה. אך היא מסוגלת לקבל זרעים ולהפריח אותם. אם הארץ מפרה את חובת "שביתה הארץ" על ידי קבלת הזרעים הללו, רבי עקיבא אומר שאסור לנו ליהנות מהצומח מהם (מעין "מעשה שבת", של הפרת הארץ את חובת השביתה). כמובן שדבר זה אינו נכון על עצים. אין איסור דאורייתא להצמיח פירות בשביעית.¹

מו"ר הרב אוריאל עיטם (ראש ישיבת ההסדר ירוחם) מציע הסבר עמוק לדברים:

נהר יוצא מעדן - מצוות התלויות בארץ (טרם פורסם)

ההבחנה המהותית בין הפרי לעשב העולה מפרשת הבריאה ומסיפור גן עדן, מאירה גם את איסור עבודת הקרקע בשמיטה. כיוון שהעצים ביסודם מצמיחים מאליהם את הפירות, הרי שבשנת שמיטה חי האדם כבגן-עדן, ולוקט מהיבולים שמצמיחה לו האדמה מאליה באמצעות עצה. כמו בגן-עדן אין בעלות פרטית על הפירות כיון שהגן ויבולו הוא של הקב"ה, וכולם אוכלים משולחנו. ברכת ה' המתקיימת בפירות העצים בשנים שסביב שנת השמיטה (ויקרא כה, כא), היא התיקון לקללת ה' את אדם הראשון.

הפירות הם חיי נצח. מרגע שיש עץ, יש פירות לתמיד. האדם רק נדרש לעבדה ולשמרה' במובן של 'לאוקמי', כלומר לדאוג שזה ימשיך להתקיים כדי שימשיך לתת פירות מאליו, אך האדם כבר אינו פועל להצמיח את הפירות. זרעים במהותם הם בעלי אורך חיים של שנה. לאחר מכן הם מתים. אין להם מקום בעולמו של גן עדן, אלא רק לאחר גזירת המיתה.

גם גזירת ספיחין תובן יותר לאור הבהרת ההבדל בין העץ לעשב ולירק. החשש בספיחין קיים דווקא בירקות, מכיוון שהם אינם נותנים יבול מעצמם מידי שנה, בניגוד לעץ. אך יש לגזירה רובד עמוק יותר, בוודאי לפי רבי עקיבא,

¹ שימו לב שהרמב"ם מדגיש שאין איסור תורה על מה שנזרע בשביעית באיסור, ואעפ"כ גזרו איסור על הספיחים, שמה יתפתה ויזרע. בכדי להסביר את שיטת רבי עקיבא, התוספות רי"ד מניח שיש איסור לאכול את מה שנזרע באיסור בשביעית. עיין בהרחבות ליחידה 7 (עמוד 2) שם הבאנו את מחלוקת הראשונים אם מה שנזרע באיסור נאסר.

הסובר שאיסור הספיחים הוא מן התורה. ביסודו של דבר, הירק הוא קודם כל מאכל בהמה. לאור זאת, יש בכוחה של גזירה זו לשמר בתוכה רושם של המצב האידיאלי, בו אדם אינו ניזון מירקות, אלא מפירות בלבד. במציאות האידיאלית, בה החיטה היא עץ, נעלם חשש הזריעה.

❖ הרחבות – האם התורה מבטיחה פירות או תבואה לשלושת השנים?

הרב עיטם מבאר שמטרת השביעית היא לאכול משלחנו של הקב"ה. אכילה מן הפירות היא אכילה מתוך ידו הרחבה של הקב"ה. אכילה מן הירקות והתבואה (לפחות במצב הנוכחי, בו חיטה היא שנתית ואיננה גדלה על עצים) איננה משקפת את האכילה מתוך ידו הרחבה, מפני שדרושה השתתפות אנושית מתמדת ביצירת התבואה והירק. לכן רבי עקיבא אומר שאין מקום לעיסוק ואכילת ספיחים בשמיטה.

נפקא מינה – מקומות בהם לא רגילים לזרוע

תלמוד ירושלמי (וילנא) מסכת בבא בתרא פרק ה הלכה א

ר' ינאי כל הספחין אסורין חוץ מן העולים בשדה בור ובשדה ניר בשדה כרם ובשדה זרע. בשדה בור דלא משגח עליה, בשדה ניר דו בעי מתקנה חקליה, בשדה כרם שלא לאסור את כרמו, בשדה זרע שאינו רוצה בהן (פירוש: שדה בור היא שדה שהאדם מעוניין שתישאר ריקה, שדה ניר ושדה זרע הן שדות שאדם עתיד לחרוש ולזרוע לתבואה, ואינו מעוניין שיצמחו בו ירקות אחרים, שדה כרם הוא כרם ענבים. רוב הכלאיים אינם אסורים בדיעבד, אך כלאי הכרם נאסרים בהנאה. לכן אדם מקפיד שלא יגדלו ירקות אחרים בכרמו).

רמב"ם הלכות שמיטה ויובל פרק ד הלכה ד

ספיחים העולים בשדה בור ובשדה ניר ובשדה כרם ובשדה זרע מותרין באכילה, ומפני מה לא גזרו עליהם? לפי שאין אדם זורע מקומות אלו: שדה בור אין אדם נפנה לשם, ושדה ניר רוצה הוא בתיקונה, ושדה כרם אינו אוסר כרמו, ושדה זרע הספיחין מפסידין אותה, וכן התבן של שביעית מותר בכל מקום ולא גזרו עליו. +/השגת הראב"ד/ ספיחים העולים וכו' עד לא גזרו עליו. א"א לא גזרו עליו איסור ספיחים אבל קדושת שביעית ודאי יש בה

המכנה המשותף של השדות הללו הוא שאין חשש שאדם יהיה מעוניין לגדל בה ירקות, ולכן אינו חשוד לזרוע בהם.

מרכבת המשנה מחדד את המשמעות של "שדה ניר":

מרכבת המשנה הלכות שמיטה ויובל פרק ד הלכה ד

ומה שכתב רבנו ושדה ניר וכו' - פירוש דרך השדות שבשנה ראשונה חורש וזורע בחורף ואוכל בקיץ, ובשנה שנייה נרה בחורף שתנוח, וזורעה בקיץ, ובשלישית מניחה בורה לגמרי כדי שתוסיף לתת כחה

אם "שדה ניר" היא שדה שנועדה לחרישה, לכאורה אחרי החרישה באה זריעה. אם כן, מדוע מניחים שבעליה מעוניין שלא תזרע? מרכבת המשנה מסביר שלכל זמן ועת לכל חפץ. מדובר בשדה שיש לה סדר מסוים. בזמן החריש, או בזמן מנוחתה, הוא מעוניין שלא יעלו בה צמחים אחרים. עולה ששדה שיש לבעליה רצון שלא תזרע כעת איננה כלולה בגזירת ספיחים. מן הדברים עולה חומרה מסוימת:

חזון איש שביעית סימן י אות ו

ספיחין שבשדה הפקר נראה דאינו בכלל שדה בור, כיון שהיא טובה לזריעה ועומדת לזריעה ... בד' שדות שלא גזרו על ספיחיהן נראה דדוקא בעלו מאליהן, אבל עבר וזרע הגדולין אסורין משום ספיחין

"שדה בור" אינה שדה שוממת, אלא שדה שלבעליה יש עניין שהיא תעמוד שוממת בדווקא. אם אדם זרע בשביעית – ספיחים אלו נאסרו. ואם לא מפריע לאיש שיעלו ירקות בשדה זו, הם אסורים משום ספיחים, למרות שעקרונת זו שדה שוממת.

מאידך, החזון איש מציע ליישם את העיקרון הזה גם לקולא, באופן מפתיע למדי. הוא נשאל על שדה שיש חשש מבוסס שאם תעמוד שוממה יפשטו עליה ערבים ויכריזו עליה כשלהם. החזון איש מציע את ההצעה המפתיעה הבאה:

חזון איש שביעית סימן כב אות ב

נראה דשדה הנזרעת שנה אחת תבואה הגדל בחורף, ובשנה אחרת מניחין אותה בורה בחורף וזורעין אותה בקיץ מיני קטניות - ספיחין העולין בחורף מן התבואה מותרין משום ספיחין כדין שדה בור ושדה ניר

ולפי זה גם אם זרעוה לפני ראש השנה של שביעית מפני שלא רצו להניחה בורה ויפשטו הערבים עליה, התבואה הגדילה מותרת משום ספיחין. ואין לומר כיון שזרעה הרי גלה דעתו שהיא שדה זריעה, כיון שלא זרע בזמן הזריעה, וזריעה זו לא הוי כדעבדי אינשי, וכל עיקרה משום שמירת שביעית, ולולא איסור שביעית ודאי לא ניחא ליה בזריעה זו, לא יצאת בשביל זה מדין שדה בור. ואין כאן גזירה דלמא יזרע ויאמר ספיחין הן, דאם כן לא היה מפסיד שדהו והיה זורע בקיץ ולא בחורף. ומיהו התבואה קדושה בקדושת שביעית

ההצעה היא לזרוע סמוך לראש השנה (באופן שאחרת הצמחים הללו היו נאסרים משום ספיחים), כאשר חקלאית זהו הזמן הלא-נכון לזריעת הזרעים הללו. הרב וחנר משתומם למשמע עצה זו:

שו"ת שבט הלוי חלק ט סימן רמב

וכל העובר משתומם להיקרא זה 'שדה בור', שאין אדם נפנה לשם, כלשון הרמב"ם פרק ד, אבל הגאון אמרה, ואין משיבין את הארץ

שבט הלוי אומר שמפתיע לגמרי להכריז על שדה שזה עתה זרעו כשדה שאדם מקפיד שלא לזרוע! אכן במישור המעשי ישנה בחירה לזרוע, ולכן שבט הלוי מתקשה בקבלת הדברים.

החזון איש אומר שמה שמגדיר את השדה כשדה בור זו המציאות החקלאית, לא ההלכתית. הבחירה לזרוע לפני ראש השנה במקרה זה היא בחירה הנוגדת את ההגיון החקלאי, ומבוסס על ההגיון ההלכתי (האפשרות השנייה היא להמתין עד לחורף הבא, כעבור שנה וחצי. אם ימתינו עד אז, יתכן שלא תהיה שדה לזרוע בה!). מכיוון שהחקלאי מנוע מלזרוע בזמן הנכון, אך המציאות הפוליטית איננה מאפשרת לו להשאיר את השדה ריקה, הוא נאלץ, בשביל לקיים את ההלכה, לזרוע בזמן שחקלאית הוא טעות. מכיוון שההלכה הכתיבה את הזריעה הזאת, אין חשש שיתפתה לזרוע בשמיטה.

הגרש"ז תוהה אם על סמך הרעיון של ארבע השדות הללו ניתן להוסיף שדה נוספת: שדה גדולה ומפורסמת, שהכל יודעים שזרעו בששית, ולא יתכן שזרעה בשביעית. למעשה הוא דוחה את ההצעה:

שו"ת מנחת שלמה חלק א סימן נ

בכה"ג שזרע בששית שדה גדולה מאד והתבואה הביאה שליש בשביעית, דאיך אפשר לחוש שיזרעו בכי האי גוונא בסתר ויאמר אחר כך שעלו מאליהן ... הכל ידעו שהוא שקר וכזב. ומשום כך התפלאתי בתחילה על מרן החזון איש זצ"ל שדחק מאד למצוא היתר עבור הקיבוצים שהם שומרי שביעית ואמרת דלכאורה יש יותר לסמוך על סברא זו שאמרנו, דבשטחים גדולים עד מאד והכל זרוע באופן מסודר, באופן דאי אפשר כלל לומר שזרעו מאליהן, דליכא בכי האי גוונא איסור ספיחין

ואין לומר דיש לחוש שיזרעו בשביעית ויאמרו שזרעו בששית, דמשמע שלא גזרו אלא בכה"ג שיכולים להטעות ולומר שעלו מאליהן, מה שאין כן בכי האי גוונא שרק יסתפקו אם זרע בששית או בשביעית, אפשר דבכי האי גוונא שפיר מהני אם מביא עדים שהזריעה היתה בששית

אך כיון שלא מנו חכמים היתר זה בין הד' שדות מוכח דלא פלוג חכמים ולא חלקו בין שדה גדולה, ובפרט דלהרמב"ם הרי אסורין ירקות שרק נלקטו ביום א' דשביעית אף על גב דאי אפשר כלל שיהיו אז ירקות שזרעו בשביעית ואפילו הכי לא פלוג. ומוכח מזה דאף שהוציאו ד' שדות, וכן גם ירקות שאין דרך לזרועם, מכלל הגזרה, מכל מקום יש עדיין הרבה מקומות דלא פלוג חכמים, והכל לפי ראות עיניהם ואנו אין לנו אלא לשמוע דברי חכמים אף כי הלום נתעוררתי, דכיוון שהיתר זה של שטחים גדולים שייך רק בנזרע בששית, ולא כשעלו מאליהן בשביעית, וכיוון שכן אין זה דומה כלל לד' שדות שהזכירו חז"ל, ואין להוכיח מזה שלא מנו גם את זה אך אף על פי כן, כיוון שלא נזכר בשום מקום דשרי, מסתבר שאין להתיר. וגם נלענ"ד טעם נכון לזה, דעדיין יש לחוש שיוסיף לזרוע עוד מעט בשביעית בסתר, ולא נוכל אחר כך להבחין בין אלה שזרעו ובין אלה שהוסיף לזרוען בשביעית, ולכן שפיר אסור אפילו שטח גדול עד מאד

חזרה לשאלת הפסיקה של הרמב"ם

שאלנו לעיל מדוע הרמב"ם אינו פוסק כרבי עקיבא, למרות שנראה שהתנאים במסכת פסחים מניחים כשיטתו.

שער המלך הלכות שמיטה ויובל פרק ד הלכה ב

למה זה פסק רבינו ז"ל כרבנן דרבי עקיבא דאיסור ספיחים מדרבנן, מאחר שרבי שמעון ורבנן דרבי שמעון כולו סבירא להו כרבי עקיבא ... ומאחר שכן היה לו לרבינו לפסוק כרבי עקיבא?

והנראה שטעמו של רבינו משום דקשה לו מה שהקשה הר"ש (שביעית ט, א) וזה לשונו: ויש להקשות דהשתא ספיחי שביעית לרבי עקיבא אסורים באכילה מדאורייתא כו', ובכמה משניות אשכחן דשרו באכילה: מתניתין דהכא: 'הפיגם והירבוזין', וההיא ד'האומר לפועל הילך סלע זה ולקוט לי ירק היום' בפרק ח, ו'לוקח ירקות שדה ובנו מוכר על ידו' בפרק ז'.

רבינו {הרמב"ם} ז"ל סבירא ליה כדי ליישב כל זה, דכל הנהו מתניתין מיירי בירקות שאין דרך האדם לזרען. ואתו כל הנהו מתניתין אליבא דרבנן דרבי עקיבא, דסבירא להו דאיסור ספיחים מדרבנן, גזירה שמא יזרע ויאמר שהם ספיחים שצמחו מאליהן, ומשום הכי בירקות שאין דרך האדם לזרען, לא גזרו.

מכמה משניות השונות עולה שמותר לאכול ירקות שונים שגדלו בשביעית. הרמב"ם מבין שההיתר נובע מטעם האיסור – מכיוון שאיסור ספיחים נועד למנוע את הפיתוי לזרוע ירקות, הוא אינו קיים אם אין חשש שכזה. לכן הוא אינו שייך בפיגם וירבחים, וגם לא בשדה בור וניר. הבחנה שכזו מתאימה לגזירה דרבנן, ולא לאיסור תורה. הרמב"ם מבין שהבחנות אלו אינן מתאימות לשיטת רבי עקיבא, הסובר שאיסור ספיחים מן התורה. לכן הוא פוסק כחכמים.

מעקרונות הקק"ל: תנו לטבע לנצח

איסור הספיחים עוסק בירקות, הנמצאים בנקודת ממשק בין יכולתם לגדול פרא לבין ההתערבות האנושית.

קק"ל, בטיפולם בחורש הטבעי ובמרעה, נדרשים לאזן בין שני הצדדים הללו. מצד אחד, תפקידם לשפר את היערות ושטחי המרעה, על ידי הדברת עשבייה, עזרה למהנדסי האזורים ולמחלקות היער במרחבים בהכנת תכניות ממשק למטעים ולבוסתנים, וכדו'. מצד שני, לקק"ל חשוב לאפשר לטבע לעשות את שלו. בקק"ל עובדים על הטמעת נוהל מרעה עונתי ומעקב ביצוע, ליווי מחקרים בנושא מרעה הרלוונטיים ליער ולקק"ל, מיפוי חורש טבעי בישראל, ועוד.

למידע נוסף על הנושא:

https://www.kkl.org.il/chief_forester/groves-and-pastures/

סיכום:

נאמר בתורה (ויקרא פרק כה, כ) "וכי תאמרו מה נאכל בשנה השביעית, הן לא נזרע ולא נאסוף את תבואתנו". רבי עקיבא (דבריו מובאים בספרא) אומר שמכאן שמכו חכמים על כך שהספיחים אסורים בשביעית. חכמים חולקים ואומרים שהספיחים אינם אסורים מן התורה, אלא מדרבנן. משמע שרבי עקיבא האומר שחכמים "סמכו", כוונתו היא שדרשו איסור תורה מן הפסוק.

היראים פוסק להלכה כרבי עקיבא, לאור הסוגיה במסכת פסחים (דף נא ע"ב) המעמידה את מחלוקת התנאים בשיטת רבי עקיבא.

רש"י מבאר את הסוגיה בצורה שונה, ומסביר שאיסור ספיחים הוא מן התורה, אך אוסר את הספיחים רק אחרי הביעור (דבריו מורחבים בהרחבות).

הרמב"ם חולק על שניהם, ופוסק שאיסור ספיחים הוא מדרבנן בלבד.

מדוע נאסרו הספיחים?

במשנה במסכת שביעית (פרק ט, א) רבי יהודה אומר שספיחי חרדל מותרים, מפני שלא נחשדו עליהם עוברי עבירה. הרמב"ם (פרק ד, א-ב) מסביר שאיסור ספיחים זו גזירה, שמטרתה להניא את המתפתה לזרוע מעט בשדהו. הרמב"ם מזגיש שמצד הדין גם אם זרע באיסור היבול אינו נאסר. הגזירה היא שמא יזרע, לא שמא יאכל את מה שזרע במזיד.

לאור זאת הרמב"ם מסביר שפיגם ירבוזים וכוסבר אינם אסורים משום ספיחים, מפני שאנשים אינם טורחים לזרוע את הירקות הללו.

כיצד רש"י מסתדר עם המשניות הללו? הסברנו את דבריו לפי הברטנורא, המבאר כך: במקומות בהם הרמב"ם אומר שמדובר באיסור ספיחים, הברטנורא אומר שהכוונה היא לקדושת שביעית. במקומות בהם הרמב"ם אומר שלא גזרו ספיחים, הברטנורא מסביר שלא חוששים מפני המשומר.

מדוע הספיחים נאסרו לשיטת רבי עקיבא?

לפי חכמים ספיחים נאסרו כגזירה דרבנן שמא יזרע. אפשר לומר שרבי עקיבא סובר שיש גזירה זוהי, אלא שלשיטתו הגזירה היא מן התורה. הצענו שני הסברים נוספים. תוספות ר"ד מסביר שאסור לאכול ספיחים שזרע אדם (הערנו שזה מתאים לשיטה האומרת שהנזרע אסור בשביעית, דבר שאינו מוסכם, כפי שלמדנו ביחידה 7 ובהרחבותיה). רבי עקיבא אומר שישנה חובת שביטה של הארץ, ולא רק של האדם. לכן אסור ליהנות מ"מעשה שביעית" של הארץ. אם הארץ זרעה והצמיחה בשביעית, אסור ליהנות מכך. מ"ר הרב אוריאל עיטם מציע הסבר עמוק. מטרת השביעית היא לאכול משלחנו של הקב"ה. אכילה מן הפירות היא אכילה מתוך ידו הרחבה של הקב"ה. אכילה מן הירקות והתבואה (לפחות במצב הנוכחי, בו חיטה היא שנתית ואיננה גדלה על עצים) איננה משקפת את האכילה מתוך ידו הרחבה, מפני שדרושה השתתפות אנושית מתמדת ביצירת התבואה והירק. לכן רבי עקיבא אומר שאין מקום לעיסוק ואכילת ספיחים בשמיטה.

נפקא מינה – מקומות בהם לא רגילים לזרוע

בירושלמי (בבא בתרא פרק ה, א) רבי ינאי אומר שספיחים העולים בשדה בור, ניר, כרם וזרע אינם אסורים, מפני שאין מקום לחשוש שאדם יזרע שם בכוונה. מדברי הפוסקים עולה שאין די בכך שמדובר בשדה שאדם אינו מעוניין לזרוע אותה. ההיתר נאמר על שדות שהאדם מעוניין שלא יהיו זרועות. החזון איש נשאל על שדה שיש חשש מבוסס שאם תעמוד שוממה יפשוט עליה ערבים ויכריזו עליה כשלהם. החזון איש מציע שיזרעו את השדה סמוך לראש השנה בזרעים שאינם מתאימים לאותה השדה. ספיחים אלו יהיו מותרים, מכיוון שחקלאית זו איננה פעולה נכונה, כמו זריעת שדה בור ושדה ניר (שדה ניר היא שדה שחקלאית נכון יותר רק לחרוש בשנה זו, ולא לזרוע). הרב וזנר תמה על היתר נפלא זה.

הגר"ש מציע קולא נוספת: אם זרע סמוך לשביעית שדה גדול ומפורסם שאין אפשרות לזרוע בשביעית "בסת"ר". למעשה הוא אוסר, משתי סיבות: א. לא מצאנו היתר שכזה. ב. אדרבה, בשדה שכזו יהיה פיתוי גדול יותר לזרוע זרעים בודדים נוספים.

חזרה לשאלת הפסיקה של הרמב"ם

שער המלך מסביר שכל ההבחנות שלמדנו, בין מקום בו הגזירה מתאימה יותר ומקומות בהם הגזירה מתאימה פחות, הן הבחנות המתאימות לדין דרבנן. לכן הרמב"ם מסיק מכל ההבחנות הללו שהלכה כחכמים, בניגוד למה שעולה לכאורה מהסוגיה במסכת פסחים.

כאמור, פסיקת הרמב"ם מבוססת על משניות. האם ניתן להציע ביאור אחר למשניות הללו?

הגדרת הגידול הכלול באיסור ספיחים

בחלק הראשון של היחידה למדנו שלוש שיטות ביחס לספיחים:

יראים – איסור ספיחים הוא מן התורה.

רש"י – איסור ספיחים הוא מן התורה, אך הספיחים אסורים רק אחרי הביעור.

רמב"ם – איסור ספיחים הוא מדרבנן.

במספר משניות נאמר שמותר לאכול ירקות שונים בשביעית.

לפי רש"י (ע"פ הברטנורא) מדובר בירקות שאינם נאסרים מפני שימורם, ואין כל קשר לאיסור ספיחים.

לפי הרמב"ם משניות אלו מתירות ירקות בהם אין חשש שמא ירע.

כיצד יסביר היראים את המשניות הללו?

הר"ש מציע פירוש אחר:

ר"ש מסכת שביעית פרק ט משנה א

יש לתמוה, דהשתא ספיחי שביעית לרבי עקיבא אסורים מדאורייתא אפילו באכילה, ואפילו רבנן מודו דמדברי סופרים מיהא אסירי, כדקתני בהדיא בתורת כהנים, ובכמה משניות אשכחן דשרו באכילה: מתניתין דהכא, דהפיגס והירבוזים, וההיא דהאומר לפועל הי לך סלע זה ולקט לי ירק היום בפ"ח ... וצ"ל דכולהו בשל ערב שביעית ומה שיש בהן תורת שביעית לפי שנלקטים בשביעית דבירק אזלינן בתר לקיטה, אבל לעניין איסור ספיחים דנפקא לן מדכתיב

מה נאכל בשנה השביעית הן לא נזרע ולא נאסוף משמע דתחלת גידול בעינן בשביעית אבל ירק שגדל בששית והוסיף בשביעית הנהו ספחי ששית מיקרי ולא ספחי שביעית, אף על גב דבתבואה ודאי דדינה בתר שליש אם לא הביאה שליש בששית אסורה משום ספחי שביעית כדמוכח בירושל' בפ' בתרא דמעשרות (ה"ב) דאמר ר' גבי תבואה לר"ע הביאה פחות משליש לפני שביעית ונכנסה שביעית אסורים משום ספחים ולא חלה עליהן קדושת שביעית שכבר היו עשבים הביאה פחות משליש לפני שמינית ונכנסה שמינית מותרת משום ספחין וחלה עליהן קדושת שביעית שכבר היו העשבים כלומר חלה ולא חלה דקאמר היינו אם ליקטן עשבים, ומותרים משום ספחין ואסורים, היינו אם ליקטה תבואה, שנגמר בישולה ...

וצריך לדקדק, לר"ע במאי מיתוקם דין ביעור דדרשינן מ"כלה לחיה בשדה" ומיהו משכחת לה כשהתחילו לצאת בששית ונגמר רוב גידולן בשביעית, דלא מיתסרי משום ספחים כדפרישית, וקרינן ביה גדל בשביעית כיון דרוב גידולן בשביעית

הר"ש אומר שיש פער בין חלות קדושת השביעית לבין איסור הספחים. ייתכנו ירקות הקדושים בקדושת שביעית שאינם אסורים משום ספחים, ולכאורה יתכנו ירקות האסורים משום ספחים חרף היותם אינם קדושים בקדושת שביעית. מדוע נוצר פער זה? על פניו התשובה טמונה בלימוד של רבי עקיבא שעסקנו בו לעיל: דינם של הירקות לענין השביעית נקבע לפי הלקיטה, כלומר קטיפתם קובעת לאיזו שנה הם שייכים. אך הספחים נאסרים שמא יזרע בשביעית. לכן אין לאסור את הירקות שזרעו בששית, על אף שקטיפתם הייתה בשביעית, ועל כן הם קדושים בקדושת שביעית, מפני שהיתר זה אינו מעודד זריעה בשביעית. לכאורה יכול שצמח ממה שזרע בשביעית הוא מה שייאסר. בין אם הדברים נלמדים מעצם הפסוק "הן לא זרע", מהטעם של התוספות ר"ד (שקליטת הזרעים היא כעין מלאכת זריעה שעושה הארץ), או כגזירה שמא זרעו, הגיון רב יש בניתוק בין איסור הספחים, המבוסס על הזריעה, לבין חלות קדושת השביעית, בלקיטה. חידוד חשוב: אין בסיס לטענה שהר"ש סובר כיראים ואומר שאיסור ספחים הוא מן התורה. כוונתנו הפוכה בלבד. היראים יכול לבאר את המשניות הללו בדומה לביאורו של הר"ש. הר"ש בהחלט יכול לסבור שאיסור הספחים הוא מדרבנן.

ברם, מדברי הרמב"ם נשמע לא כך:

רמב"ם הלכות שמיטה ויובל פרק ד הלכה י

התבואה והקטניות אסורין באכילה משום ספחים, ופירות האילן אוכלין אותן בקדושת שביעית

כבר מסעיף זה נשמע שהרמב"ם כולל יחד את קדושת השביעית עם איסור הספחים. כלומר: אם ירק קדוש בקדושת שביעית, הוא אסור משום ספחים. דבר זה ניכר ברצף ההלכות הבאות:

הלכה יא

האורז והדוחן והפרגים והשומשמין ופול המצרי שזרעו לזרע, הולכין בהן אחר גמר פרי, אם נגמר פריים קודם ראש השנה, הרי אלו מותרין בשביעית כפירות ששית, ואם נגמרו אחר ראש השנה, אף על פי שהשרישו קודם ראש השנה, הרי אלו אסורים משום ספחים

הלכה יב

הירק בשעת לקיטתו

מרצף ההלכות ברור שקביעת הרמב"ם בהלכה יב שהירק הולך אחר לקיטתו, מתייחס לאיסור הספחים שבירק. גם בהלכה הקודמת הרמב"ם חותך בסכין חדה: אם אלו פירות ששית, הם מותרים. אם הם פירות שביעית, הם מוגדרים כספחים.

פעמים רבות נגענו בשאלה אם הגדרת איסור תיקבע לפי הטעם, או לפי ההגדרה. לכאורה הרמב"ם והר"ש חולקים בדיוק במחלוקת זו: לפי הר"ש הגדרת האיסור מותאמת לטעם האיסור: גזרים איסור על ירק שיש חשש שיזרע בשביעית. אמנם נוצר פער בין קדושת השביעית לבין איסור הספחים, אך הגזירה קולעת למטרתה. לפי הרמב"ם, הגדרת גזירת ספחים היא שכל ירק הקדוש בקדושת שביעית אסור באכילה.

יש לציין שהחזון איש מצמצם את החידוש הזה ברמב"ם:

חזון איש שביעית סימן ט אות ג

מיהו יש לעיין בהא דתנן בפרק ה' משנה ד' "לוף של ערב שביעית הנכנס לשביעית" וכו'. מבואר שאין הלוף אסור משום ספחים:

אולי פיגם וירבחים אינם ירקות שרגילים לגדל. אך קשה לומר את זה על לוף! אם כן, מדוע הלוף שנקטף בשביעית אינו אסור משום ספיחים? מסביר החזון איש:

פירש הרמב"ם שם דאיירי בנגמר בששית. מבואר דכל שנגמר בששית אין בו משום ספיחים. לכן נראה דלענין ספיחים מודה הרמב"ם שאין איסור ספיחים אלא במי שצומח בשביעית, אם מעט אם הרבה. אבל מה שלא צמח כלל בשביעית אינו בשם ספיחים כלל, ולא שייך לדון בו ... למיזל בתר לקיטה

החזון איש מסביר שגם הרמב"ם האוסר את הספיחים שנלקטו בשביעית, כוונתו היא שלא היו ראויים להילקט בשביעית. ירקות שהיו ראויים להיקטף בששית מותרים, גם אם בפועל נלקטו בשביעית.

בהמשך נראה שדברי החזון איש כאן מתאימים לשיטתו. יש מקום להבין את המשנה הזו אחרת:

משנה מסכת שביעית פרק ה משנה ד

לוף של ערב שביעית שנכנס לשביעית וכן בצלים הקיצונים וכן פואה של עידית: ב"ש אומרים עוקרין אותן במארופות של עץ, וב"ה אומרים בקרדומות של מתכות

המשנה מדברת על השאלה באיזו דרך מותר לעקור לוף ובצלים בשביעית. לפי רוב הפרשנים מדובר בלוף ובצלים שאכן אסורים באכילה משום ספיחים, והשאלה היא מהי הדרך הנכונה לעקור אותם (ולא לאכול אותם! לפי פרשנים אלה הרמב"ם מסביר שלא גדלו בשביעית מסיבה אחרת, שניגע בה בתחילת היחידה הבאה). אם כן, אין הכרח כלל בדברי החזון איש. כאמור, בהמשך נראה שדבריו תואמים את שיטתו.

רוב הראשונים הלכו בדרכו של הר"ש:

רמב"ן ויקרא פרק כה פסוק ה

והספיחין האלו האסורים הם הגדלים בזמן האסור, בתבואה כל שהביאה שליש בשביעית, וכן הירקות כל שצמחו בשביעית, אסורין מן התורה לדברי רבי עקיבא, ולדברי חכמים אסורין מדברי סופרים, חוץ מן העולים באותן שדות שהזכירו בירושלמי שכתבנו למעלה. אבל הירקות שצמחו בששית ונלקטו בשביעית, יש בהן משום קדושת שביעית לכל דיניה, להפסד ולקרבנות ולסחורה ולביעור, ואף על פי שגדלו לגמרי בששית, מפני שאנו הולכים אחר לקיטה בירק בין למעשר בין לשביעית, אבל אין בהם משום ספיחים, שאינם ספיחי שביעית, שהרי בששית צמחו, ואפילו הוסיפו בשביעית אין בהם דין ספיחים. ובהם שנינו (שביעית פ"ח מ"ד) האומר לפועל הילך איסור זה ולקוט לי ירק היום וכו', וכן שנינו (שם פ"ז מ"ג) לא יהא לוקט ירקות (שבה) [שדה] ומוכר בשוק אבל לוקט הוא ובנו מוכר על ידו, ותנן נמי (שם פ"ט מ"א) הפיגם והירבוזין וכולה מתניתין עד ונקחים מכל אדם בשביעית שאין כיוצא בהם נשמר

רא"ש מסכת שביעית פרק ט משנה א

כל הספיחין מותרים - בשל ששית שנכנסו לשביעית, דאי בספיחים שגדלו בשביעית מזרעים שנשרו אשתקד, או שיצאו מעיקרי הירקות, אסורים באכילה, לרבי עקיבא מן התורה ולרבנן מדברי סופרים ... אלא בספיחי ששית שנכנסו לשביעית איירי ומותרים

הא דתני הכא כל הספיחים מותרים פי' מותרים באכילה ובקדושת שביעית, ואף על פי שגדלו בששית, דכיוון דנלקטו בשביעית, דין שביעית נוהג בהן, דבירקות אזלינן בתר לקיטה, בין למעשר בין לשביעית, ובהנהו ירקות איירי כל הני מתניתין דלעיל

מוסכם על הראשונים שהולכים לפי הלקיטה לענין הגדרת קדושת שביעית. לפי הרמב"ם הגדרה זו מגדירה גם את איסור הספיחים. לפי הר"ש, רא"ש ורמב"ן הגירה היא על הירקות שמרעו בשביעית (בהתאם לטעם הדין), למרות שמבחינת הגדרת קדושת שביעית הולכים בירקות לפי הלקיטה.

הרב בן ציון אבא שאול אומר שבני אשכנז ינהגו כרוב הראשונים, ואילו בני ספרד ועדות המזרח ראוי שינהגו כרמב"ם:

אור לציון שביעית פרק ה תשובה א

שאלה: ירקות שהתחילו לצמוח בשנה הששית ונלקטו בשנה השביעית, האם מותרים הם באכילה, או אסורים משום איסור ספיחים?

תשובה: מנהג בני אשכנז להקל לאכול ירקות אלו, אולם בני ספרד אין להם לאכול שום ירק שנלקט לאחר ראש השנה של השנה השביעית, ואפילו אם (רק) הוסיף צמיחה בשנה השביעית. ובמקום דלא אפשר, המיקל לאכול ירקות אלו יש לו על מה לסמוך, ובלבד שינהג בהם קדושת שביעית

הערות שם

במקום שהרמב"ם גילה דעתו ומרן לא גילה דעתו, בני ספרד גירי בתר הוראות הרמב"ם

החזון איש פוסק כשיטת רוב הראשונים:

חזון איש שביעית סימן ט אות יז

בעיקר הדין שנכנסו מששית לשביעית לעניין איסור ספיחים כתבנו להקל כדעת ר"ש ורמב"ן

אם כך, ודאי שהאשכנזים יכולים לאכול את הירקות שהתחילו לגדול בששית ונקטפו בשביעית, על אף היותם קדושים בקדושת שביעית.

אך עלינו להגדיר מהו "תחילת גידול בששית".

הגרש"ז אומר שצריך שהפרי יתחיל לצאת בששית:

שו"ת מנחת שלמה חלק א סימן מט

איסור ספיחין בירקות שנזרעו בששית ונלקטו בשביעית

היות ורבים העירו לי שכל הרשימות המתפרסמות מדי פעם בפעם בנוגע לספיחין בירקות, מתחשבין רק עם תחלת הצמיחה שקוראים נביטה ואינם מצריכים כלל שום שיעור, לכן אמרתי לבאר יותר ...

והיה נלענ"ד פשוט דכמו שלענין תבואה מודו כולי עלמא דאם הביאה שליש בשביעית אסור משום ספיחין, כך גם בירקות, נהי דלענין קדושת שביעית אזלינן בתר לקיטה, מכל מקום לענין ספיחין סגי בעונתן למעשר שחייבין בין גדולים ובין קטנים, ולכן אותן הירקות שדרכן להיאכל עלין סגי במה שצמחו מעט בששית, ואלה שמוציאים פירות כמו קשואין ודלועין בעינן דווקא שיצא תחילת הפרי בששית, ורק אז הוי כהבאת שליש בתבואה, אבל לא בפחות מזה וע"כ כדאמרן דהפוסקים שהתירו בירקות שצמחו בששית, כוונתם רק על ירקות הנאכלין כשהם עלים, ולכן אם רק צמחו מעט בששית הוי כהגיעו לעונת המעשרות בששית

הגרש"ז מגיב לרשימות השביעית. הכוונה היא לרשימות שהוציאו רבנים לידע את הציבור עד מתי יתכן שהירקות יהיו ירקות שנזרעו בששית ונקטפו בשביעית, ולכן אינם אסורים כספיחים. הרשימות הללו מניחות שדינו בנביטה בכדי להגדיר את הירק כירק שהתחיל לצמוח בשביעית. הגרש"ז אומר שזו טעות. "תחילת הצמיחה" היא השלב בו הירק עצמו יצא.

לדוגמא: זריעת זרע של עגבניה תוביל לנביטה תוך 20-5 ימים. יתחילו לראות את תחילתו של השיח, שילך ויגדל, אך לא יראו עגבניות. תחילת הנבט העגבניות תהיה כחודש ועד ארבעה חודשים. אדם זרע זרע עגבנייה ב-כ' באלול לפני השמיטה. העגבניות התחילו לצאת ב-כ' בתשרי. לפי הלוחות העגבניות הללו קדושות בקדושת שביעית, אך אינן ספיחים. לפי הגרש"ז העגבניות אסורות משום ספיחים, מפני שהעגבנייה עצמה לא נראתה עד אחרי שהשמיטה התחילה.

חלק מהדיון נע סביב השאלה איך להבין את דברי החזון איש:

חזון איש שביעית סימן כו אות ו

ירקות שנזרעו קודם ראש השנה וצמחו קודם ראש השנה אין בהם איסור ספיחין, אבל הם קדושים בקדושת שביעית

מדברי החזון איש עולה שלפי הר"ש דינו בכך שהירקות נזרעו והתחילו לצמוח לפני ראש השנה. רוב מוחלט של הפוסקים מבין שהכוונה היא שדי בכך שהנביטה הייתה לפני ראש השנה.

שימו לב לאופן בו החזון איש לומד את המחלוקת:

לפי הר"ש האיסור מבוסס על איסור שמא זרע בשביעית. לכן איסור ספיחים אינו חל על זריעה שהתחילה לפני השביעית.

לפי הרמב"ם עקרונית הולכים לפי הקטיף, אך גם הרמב"ם מודה שאם הירק כבר היה מוכן לפני השביעית, ובשביעית רק נקטף, אינו אסור משום ספיחים (בניגוד להבנת רוב פרשני הרמב"ם).

הרב וחנר מסביר את דברי החזון איש ומגן על השיטה העולה מן הלוחות:

שו"ת שבט הלוי חלק ב סימן ר

הנה מה שהביא מלשון החזו"א בספרו שביעית סי' כ"ו שכתב ירקות שנזרעו קודם שביעית וצמחו קודם ר"ה וכו' ומשמע לכבודו דצמחו היינו שניכר צמיחתן בגדול ולא עצם ההשרשה, איני רואה הכרח לזה, ד"ל דהשרשה קורא צמוח, וגם מלשון הר"ש שם איני רואה הכרח כל כך, אדרבא מדכתב הר"ש "אבל לענין ספיחים דנפקא לן מדכתב

ימה נאכל בשנה השביעית הן לא נזרע ולא נאסוף, משמע דתחלת גידול בעינן בשביעית, כלומר, דההוכחה מדדרשין מזה איסור ספיחים, ופירש רש"י דהכי קאמר: הן לא נזרע, והגדילים מאליהן לא נאסוף, אם כן הדרשה דאף על פי שיהן לא נזרע, מתחילת שנת השביעית, מכל מקום משכחת לה איסור ספיחין ממה שנקלט מעצמו ולא נזרע בידיים, והיינו מתחילת השנה של שביעית, וזהו דאיכא עליו איסור ספיחין דאורייתא, לא ממה שנזרע כבר בשנה הששית, ועל כל פנים משמע דדי שנזרע בששית להפקיע איסור ספיחין אפילו לרבי עקיבא, דספיחין מדאורייתא, והיינו בירק, מכל שכן לדידן דספיחין מדרבנן.

ומה שכתב הר"ש 'תחילת גדול', השרשה קרא תחילת גדול, ואף על פי שאינו ניכר לעינינו, וידעתי שיש משמעות לשונות בראשונים דלא כנ"ל, מכל מקום דברי הר"ש מתפרשים כן בשיטת הר"ש נראה כמו שכתבנו, דכיוון דעל כל פנים לא מקפידים על שליש כאשר מקפידים בתבואה, אם כן תחילת הגידול הוא הגורם, והיינו משעת השרשה ואילך, דמה פסקא לחלק בזה בין תחילת גדול ממש, לגדול פחות משליש, וכן ראיתי כמה אחרונים נקטו כן בשיטת הר"ש

שבט הלוי מחזק את מנהג הפסיקה הבא לידי ביטוי בלוחות. נתחיל מהסוף. ר"ש אומר שצריך שיהיה תחילת גידול בששית. מהו תחילת הגידול? שבט הלוי אינו רואה הצדקה לטענה ש"תחילת גידול" הוא הגידול של הירק, ולא הגידול של השיח.

אך לא זו ראייתו. ראייתו היא מהפסוק ומהרעיון העומד בבסיס איסור ספיחים. הנושא הוא להציל אנשים מהפיתוי לזרוע בשביעית. אם כך, כל עוד הזריעה הייתה בשנה הששית, אין סיבה לאסור את הספיחים. אם נתיר את כל מה שנבט בשנה הששית, לכל היותר אנשים יתפתו לזרוע בששית.

הגרש"ז עונה על הראיה הזאת: מוסכם שתבואה וקטניות תלויים בשליש גידול, הן לעניין קדושת שביעית והן לעניין ספיחים. מדוע? לכאורה לפי ההיגיון שמציג שבט הלוי דינו שיזרעו לפני ראש השנה! מכאן הגרש"ז מוכיח שגם הר"ש לא קיבל את הסברא שמציע שבט הלוי.

שבט הלוי יענה: לגבי תבואה וקטניות מעולם לא נוצרה הבחנה בין קדושת השביעית שלהם לבין איסור הספיחים שלהם. אך הר"ש מבחין ביחס לירקות בין קדושת השביעית ואיסור הספיחים. עתה שהבחנה זו התקבלה, עלינו למצוא סברא שתגדיר מהו הגבול ההגיוני ביחס לספיחי ירקות.

כפי ששניהם מודים, למעשה דברי שבט הלוי התקבלו להלכה ולמעשה, כפי שבאים לידי ביטוי בלוחות השמיטה.

לסיכום:

בחלק הראשון של היחידה למדנו שלוש שיטות ביחס לספיחים:

יראים – איסור ספיחים הוא מן התורה.

רש"י – איסור ספיחים הוא מן התורה, אך הספיחים אסורים רק אחרי הביעור.

רמב"ם – איסור ספיחים הוא מדרבנן.

במספר משניות נאמר שמותר לאכול ירקות שונים בשביעית.

לפי רש"י (ע"פ הברטנורא) מדובר בירקות שאינם נאסרים מפני שימורם, ואין כל קשר לאיסור ספיחים.

לפי הרמב"ם משניות אלו מתירות ירקות בהם אין חשש שמא יזרע.

כיצד יסביר היראים את המשניות הללו?

הצענו להסביר את דבריו לפי שיטת הר"ש. הר"ש מסביר שמדובר בירקות שהתחילו לגדול בששית, והמשיכו לגדול בשביעית. אמנם יש בהם קדושת שביעית, אך הם אינם כלולים ב"הן לא נזרע", שהרי הם לא נזרעו בשביעית. יתכן וכך לומד היראים – התורה אוסרת את הספיחים שנזרעו בשמיטה. משניות אלו אומרות שאין לחשוש שירקות אלו נזרעו בשמיטה, אלא נזרעו קודם לה.

חשוב לציין שהר"ש אינו בהכרח אומר שאיסור ספיחים הוא מדאורייתא. רק ההיפך נכון: סביר שהיראים מסביר את המשנה כר"ש (אחרת אינו מובן מדוע ניתן להקל בספיחים אלה), אך יתכן שהר"ש סובר שאיסור ספיחים הוא מדרבנן.

הרמב"ם אינו רק חולק על פשט המשניות, ואומר שמדובר בירקות המוצאים מכלל הספיחים. הוא חולק על הדין העולה מדברי הר"ש. מדברי הר"ש עולה שאיסור ספיחים מוגדר לפי הזמן בו הירק נזרע. הרמב"ם חולק על כך, ואומר שאיסור ספיחים מוגדר לפי קדושת הירק. מכיוון שירקות הולכים אחר הלקיטה (הקטיף), ממילא כל ירק שנלקט בשביעית אסור משום ספיחים, ללא תלות בשאלה מתי הירק נזרע וגדל בפועל.

החזון איש מגביל את ההבנה הזו ברמב"ם (העולה מדברי שער המלך ורוב האחרונים). הוא אומר שירק שגדל במלואו בששית אינו קדוש בקדושת שביעית, גם אם הוא נקטף בשביעית.

אם כך: מוסכם שקדושת שביעית של ירקות מוגדרת לפי זמן קטיפתם. לפי הרמב"ם קדושת השביעית הולכת יד ביד עם איסור ספיחים. החזון איש מצמצם ואומר שגם הרמב"ם מודה שאם הירק לא גדל בשביעית כלל, אינו אסור משום ספיחים. אך רוב הראשונים חולקים על כך: הר"ש, רא"ש ורמב"ן סוברים שספיחים מוגדרים לפי זמן זריעתם, ולא זמן קטיפתם, ללא תלות בשאלה אם הם קדושים בקדושת שביעית. למעשה הרב בן ציון אבא שאול אומר שנכון שבני עדות המזרח ינהגו כרמב"ם. הגר"ש ז והחזון איש פוסקים כרוב הראשונים. אך חולקים בשאלת הגדרת תחילת גידול בששית. הגר"ש ז אומר שבכדי שהירק צריך להגיע לשליש לפני השביעית. החזון איש אומר שדי בכך שהזרעים נזרעו בששית, ודי בכך, שהרי בדרך זו נמנעים מאיסור זריעה בשביעית! דברי החזון איש הם המקובלים ומנחים את לוחות השמיטה המופצים.

ספיחי שביעית הנקטפים בשנה השמינית

לכאורה בהתאם לשיטות שלמדנו לעיל, אמור לצאת כך: לפי הר"ש: ספיחים תלויים בזמן נביטתם. אם כך, ספיחי שביעית שיצאו לשמינית אינם קדושים בקדושת שביעית, אך אסורים משום ספיחים. לפי הרמב"ם: איסור ספיחים תלוי בקדושת השביעית. ירקות הנקטפים בשמינית אינם קדושים, וממילא אינם אסורים משום ספיחים. אך מתברר שהרמב"ם פוסק אחרת!

רמב"ם הלכות שמיטה ויובל פרק ז הלכה ה

ספיחין של שביעית שיצאו למוצאי שביעית אסורין באכילה ואין תולשין אותן ביד אלא חורש כדרכו, ובהמה רועה כדרכה.

הלכה ו

ועד מתי אסורין ספיחי שביעית במוצאי שביעית? מראש השנה ועד חנוכה. ומחנוכה ואילך הן מותרין

דברי הרמב"ם מבוססים על הירושלמי:

תלמוד ירושלמי (וילנא) מסכת דמאי פרק ב הלכה א

רבי התיר ליקח ירק במוצאי שביעית והיו הכל מליזין עליו ... לענין ספיחין: מראש השנה עד חנוכה אסור ספיחין, מן חנוכה עד עצרת היתר ספיחות

לכאורה לפי הר"ש דברי הירושלמי מובנים – עד חנוכה יש לחשוש שהירקות נבטו בשמיטה, ולכן עד אז הם אסורים. אך לפי הרמב"ם, מדוע ירקות שנלקטו בשמינית אסורים? האחרונים מסבירים שיש כאן גזירה נוספת!

חזון איש שביעית סימן ט אות יג

מעיקר הדין ירק של שביעית הנכנס לשמינית מותר, בין לענין איסור ספיחין ובין לענין קדושת שביעית, דירק בתר לקיטה, אבל אסורו חכמים גזרה שמא ילקוט בשביעית ויטמין לשמינית, ואסורו חכמים משום ספיחים ... ואם הגיע חנוכה הותרו ... שכבר הוסח דעתם של הבריות משביעית, ואין לחוש שיתירו הנלקטים בשביעית

החזון איש מבאר שמעבר לגזירת ספיחים, האוסרת שמא יגדל ירקות באיסור, ישנה גזירה נוספת, שמא ילקט בשביעית וימכור בשמינית.

בשונה מפירות, הגדלים ומגיעים לבשלות בזמן מסוים בשנה, גידולם של הירקות נעשה במשך השנה כולה. לכן החשש ביחס לירקות הרבה יותר גדול.

כמובן שלפי ר"ש ההסבר הרבה יותר פשוט. לפי ר"ש יש גזירה אחת – כל ירק שהיו יכולים לזרוע בשביעית אסור משום ספיחים. לפי הרמב"ם יש שתי גזירות – גזירה על ירקות הקדושים בקדושת שביעית, וגזירה נוספת האוסרת את הירקות שיצאו לשמינית.

אם חשבנו שהתמונה לפי הרמב"ם מורכבת יותר, טרם עמדנו על כל מורכבותו. בהלכה הבאה פוסק הרמב"ם:

רמב"ם הלכות שמיטה ויובל פרק ז הלכה ז

בצלים שיצאו משביעית למוצאי שביעית, אם עשו כיוצא בהן מותרין, ואם לאו אסורין. וכן שאר הפירות אין לוקחים אותם במוצאי שביעית אלא משיעשו כיוצא בהן מפירות מוצאי שביעית. עשה הבכיר, הותר האפיל. ומותר ליקח ירק במוצאי שביעית מיד

מותר לקחת ירק מיד במוצאי השביעית? להיכן נעלמה הגזירה האוסרת לקחת ירקות שביעית עד חנוכה? כמו כן, צריכים להבין: אם הירקות מותרים מיד, מדוע הבצלים אסורים? היתר לקחת הירקות מיד אחרי השביעית מופיע במשנה:

משנה מסכת שביעית פרק ו משנה ז

מאימתי מותר אדם ליקח ירק במוצאי שביעית משיעשה כיוצא בו עשה הבכיר הותר האפיל רבי התיר ליקח ירק במוצאי שביעית מיד

ברם, שורש ההיתר מופיע בשני מקומות שונים, ולכאורה מבוסס על שני דברים שונים. בירושלמי על משנה זו נאמר:

תלמוד ירושלמי (וילנא) מסכת שביעית פרק ו הלכה ז

בראשונה ... היה אסור להביא ירק מחוץ לארץ, התקינו שיהא מותר להביא ירק מחוצה לארץ לארץ. אף על פי כן היה אסור ליקח ירק במוצאי שביעית מיד, רבי התיר ליקח ירק במוצאי שביעית מיד בר מן קפלוטא משמע שההיתר מבוסס על כך שהביאו ירקות מחוץ לארץ, כפי שמסביר הרדב"ז:

רדב"ז הלכות שמיטה ויובל פרק ז הלכה ז

ונראה הטעם לפי שהיו רגילין להביא ירק מחוץ לארץ במוצאי שביעית, ונמצא בטל בשל חוץ לארץ הריבמ"ץ מסביר שהכוונה היא לביטול ברוב:

פירוש הריבמ"ץ למשנה מסכת שביעית פרק ו משנה ז

פירוש שירקות חוצה לארץ רבה על אותן שבארץ, ומבטלין אותן

ברם, בירושלמי במסכת פאה מופיע הסיפור בעקבותיו נולד היתר זה (באמצע סדרת סיפורים על רבי יהודה הנשיא):

תלמוד ירושלמי (וילנא) מסכת פאה פרק ז הלכה ג

איתתון קומיה תרין פוגלין מבין ריש שתא לצומי רבא והוה אפוקי שמיטתא והוון בעון טעיניי דגמלא אמר לון ולית אסור ולית ספיחיי אינון א"ל באיפוקי ריש שתא איזדרעין באותה שעה התיר רבי ליקח ירק במוצאי שביעית מיד

תרגום ידיד נפש

הביאו לפני רבי שני קלחי צנון שגדלו בין ר"ה ליום כיפור, ואותה שנה הייתה מוצאי שביעית והצנון היה משא שני גמלים טעונים. שאל אותם רבי, וכי אינם אסורים? וכי אינם ספיחים? אמרו לו, שהצנון נזרע במוצאי שביעית ואין בו חשש של ספיחים. באותה שעה לאחר שרבי ראה שהצנון גדל כל כך מהר התיר רבי ליקח ירק במוצאי שביעית מיד כי יש אפשרות שהירק נזרע במוצאי שביעית וגדל במהירות

בירושלמי שביעית משמע שההיתר מבוסס על היכולת להביא ירקות מחוץ לארץ. בירושלמי פאה משמע שההיתר מבוסס על המהירות בה הירקות גדלים.

לכאורה ניתן להציע מספר נפקא מינות בין הטעמים:

במקום בו ידוע שלא הביאו ירקות מחו"ל – לכאורה לפי הטעם הראשון הגזירה תעמוד במקומה. לפי הטעם השני אין לכך קשר.

אם ידוע שמדובר בירקות מהשביעית – לפי הטעם הראשון אין ביטול ברוב הירקות מחו"ל אם אין ספק שירקות אלו אינם מחו"ל. לפי הטעם השני לכאורה ברגע שניתן לגדל ירקות שכאלה, כבר אין פיתוי לגדל את הירקות בשביעית, ולכן גם הירקות שצמחו בשביעית ונטקפו בשמינית יהיו מותרים.

מכיר לרגע את שיטת הר"ש: הר"ש סובר שאנו עוסקים בגזירת ספיחים המקורית, האומרת שכל ירק שמרע וגדל בשביעית אסור, גם אם הוא נקטף בשמינית (ואין קשר בין קדושת שביעית ואיסור ספיחים). לשיטתו ההיתר בהכרח מבוסס על ביטול ברוב:

ר"ש מסכת שביעית פרק ו משנה ד

לפי שהיו מביאין ירק מחוצה לארץ והיה רבה על של ארץ ישראל

הברטנורא מתלבט בין הטעמים:

ר' עובדיה מברטנורא מסכת שביעית פרק ו משנה ד

לפי שהיו מביאים ירק מחוצה לארץ והיה רבה על ירק שבארץ ישראל. ואני שמעתי הטעם לפי שבשנים או שלשה ימים עושה כיוצא בו

הגר"א (שנות אליהו על משנה זו) מכריע כאפשרות השנייה. ואילו החזון איש מכריע כאפשרות הראשונה. נוכיח את כל אחת מהשיטות מקושי נוסף ברמב"ם שטרם התייחסנו אליו:

רמב"ם הלכות שמיטה ויובל פרק ד הלכה ז

בצלים שיצאו משביעית למוצאי שביעית, אם עשו כיוצא בהן מותרין, ואם לאו אסורין ומותר ליקח ירק במוצאי שביעית מיד

האם הבצל אינו ירק? מדוע מותר לקחת ירקות מיד במוצאי שביעית, ואילו בצלים מותר רק כאשר יעשו כיוצא בהם?

הגר"א אומר שאין הבדל עקרוני בין בצל ושאר ירקות. כל ירק מותר מעת שהוא מוציא כיוצא בו. בצל זו דוגמה לירק שצמיחתו איטית יותר, ולכן הרמב"ם מדגיש שביחס לכל ירק שגידולו אטי יש להמתין עד שיעשה כיוצא בו. אך רוב הירקות גדלים תוך מספר ימים, ולכן הם מותרים מיד. מכך מוכיח הגר"א שההיתר מבוסס על הגידול המהיר של הירקות, ואינו קשור להבאת ירקות מחו"ל. החזון איש מדייק אחרת:

חזון איש שביעית סימן ט אות טז

הכי קאמר: בצלים הידועים שנכנסו משביעית לשמינית אסורים עד שיעשו כיוצא בהם, וכן שאר פירות של ירק הנכנסים, רצונו לומר, שידוע שנכנסו, אין לוקחים עד שיעשה כיוצא בהם, אבל מותר לקחת ירק, ואין חוששים שמא הם מהנכנסים

כלומר, אין דין מיוחד בבצלים. הדין המיוחד הוא בבצלים שיצאו משביעית למוצאי שביעית. כפי שהערנו לעיל, החזון איש סובר שטעם ההיתר הוא מפני הביטול ברוב ירקות חו"ל. אם כך, אם ידוע שהירק המסוים שלפני אינו מירקות חו"ל, אין להתיר אותו. הדגש ברמב"ם, אם כן, אינו "בצלים", אלא "שיצאו משביעית". מותר לקחת ירק במוצאי שביעית מיד, מפני שמותר להניח שזהו ירק מחו"ל. אך אם ידוע שהוא אינו, אסור עד שיעשו כיוצא בהם.

לסיכום:

הספחים בתורה

נאמר בתורה (ויקרא פרק כה, כ) "וכי תאמרו מה נאכל בשנה השביעית, הן לא נזרע ולא נאסוף את תבואתנו". רבי עקיבא (דבריו מובאים בספרא) אומר שמכאן שמכו חכמים על כך שהספחים אסורים בשביעית. חכמים חולקים ואומרים שהספחים אינם אסורים מן התורה, אלא מדרבנן. משמע שרבי עקיבא האומר שחכמים "סמכו", כוונתו היא שדרשו איסור תורה מן הפסוק.

היראים פוסק להלכה כרבי עקיבא, לאור הסוגיה במסכת פסחים (דף נא ע"ב) המעמידה את מחלוקת התנאים בשיטת רבי עקיבא.

רש"י מבאר את הסוגיה בצורה שונה, ומסביר שאיסור ספחים הוא מן התורה, אך אוסר את הספחים רק אחרי הביעור (דבריו מורחבים בהרחבות).

הרמב"ם חולק על שניהם, ופוסק שאיסור ספחים הוא מדרבנן בלבד.

מדוע נאסרו הספיחים?

במשנה במסכת שביעית (פרק ט, א) רבי יהודה אומר שספיחי חרדל מותרים, מפני שלא נחשדו עליהם עוברי עבירה. הרמב"ם (פרק ד, א-ב) מסביר שאיסור ספיחים זו גזירה, שמטרתה להניא את המתפתה לזרוע מעט בשדהו. הרמב"ם מדגיש שמצד הדין גם אם זרע באיסור היבול אינו נאסר. הגזירה היא שמא יזרע, לא שמא יאכל את מה שזרע במזיד. לאור זאת הרמב"ם מסביר שפיגם ירבוזים וכוסבר אינם אסורים משום ספיחים, מפני שאנשים אינם טורחים לזרוע את הירקות הללו.

כיצד רש"י מסתדר עם המשניות הללו? הסברנו את דבריו לפי הברטנורא, המבאר כך: במקומות בהם הרמב"ם אומר שמדובר באיסור ספיחים, הברטנורא אומר שהכוונה היא לקדושת שביעית. במקומות בהם הרמב"ם אומר שלא גזרו ספיחים, הברטנורא מסביר שלא חוששים מפני המשומר.

מדוע הספיחים נאסרו לשיטת רבי עקיבא?

לפי חכמים ספיחים נאסרו כגזירה דרבנן שמא יזרע. אפשר לומר שרבי עקיבא סובר שיש גזירה זוהי, אלא שלשיטתו הגזירה היא מן התורה. הצענו שני הסברים נוספים. תוספות רל"ד מסביר שאסור לאכול ספיחים שזרע אדם (הערנו שזה מתאים לשיטה האומרת שהנזרע אסור בשביעית, דבר שאינו מוסכם, כפי שלמדנו ביחידה 7 ובהרחבותיה). רבי עקיבא אומר שישנה חובת שביתה של הארץ, ולא רק של האדם. לכן אסור ליהנות מ"מעשה שביעית" של הארץ. אם הארץ זרעה והצמיחה בשביעית, אסור ליהנות מכך. מ"ר הרב אוריאל עיטם מציע הסבר עמוק. מטרת השביעית היא לאכול משלחנו של הקב"ה. אכילה מן הפירות היא אכילה מתוך ידו הרחבה של הקב"ה. אכילה מן הירקות והתבואה (לפחות במצב הנוכחי, בו חיטה היא שנתית ואיננה גדלה על עצים) איננה משקפת את האכילה מתוך ידו הרחבה, מפני שדרושה השתתפות אנושית מתמדת ביצירת התבואה והירק. לכן רבי עקיבא אומר שאין מקום לעיסוק ואכילת ספיחים בשמיטה.

נפקא מינה – מקומות בהם לא רגילים לזרוע

בירושלמי (בבא בתרא פרק ה, א) רבי ינאי אומר שספיחים העולים בשדה בור, ניר, כרם וזרע אינם אסורים, מפני שאין מקום לחשוש שאדם יזרע שם בכוונה. מדברי הפוסקים עולה שאין די בכך שמדובר בשדה שאדם אינו מעוניין לזרוע אותה. ההיתר נאמר על שדות שהאדם מעוניין שלא יהיו זרועות.

החזון איש נשאל על שדה שיש חשש מבוסס שאם תעמוד שוממה יפשוט עליה ערבים ויכריזו עליה כשלהם. החזון איש מציע שיזרעו את השדה סמוך לראש השנה בזרעים שאינם מתאימים לאותה השדה. ספיחים אלו יהיו מותרים, מכיוון שחקלאית זו איננה פעולה נכונה, כמו זריעת שדה בור ושדה ניר (שדה ניר היא שדה שחקלאית נכון יותר רק לחרוש בשנה זו, ולא לזרוע). הרב וזנר תמה על היתר נפלא זה.

הגרש"ז מציע קולא נוספת: אם זרע סמוך לשביעית שדה גדול ומפורסם שאין אפשרות לזרוע בשביעית "בסת"ר". למעשה הוא אוסר, משתי סיבות: א. לא מצאנו היתר שכזה. ב. אדרבה, בשדה שכזו יהיה פיתוי גדול יותר לזרוע זרעים בודדים נוספים.

חזרה לשאלת הפסיקה של הרמב"ם

שער המלך מסביר שכל ההבחנות שלמדנו, בין מקום בו הגזירה מתאימה יותר ומקומות בהם הגזירה מתאימה פחות, הן הבחנות המתאימות לדין דרבנן. לכן הרמב"ם מסיק מכל ההבחנות הללו שהלכה כחכמים, בניגוד למה שעולה לכאורה מהסוגיה במסכת פסחים.

הגדרת הגידול הכלול באיסור ספיחים

בחלק הראשון של היחידה למדנו שלוש שיטות ביחס לספיחים:

יראים – איסור ספיחים הוא מן התורה.

רש"י – איסור ספיחים הוא מן התורה, אך הספיחים אסורים רק אחרי הביעור.

רמב"ם – איסור ספיחים הוא מדרבנן.

במספר משניות נאמר שמותר לאכול ירקות שונים בשביעית.

לפי רש"י (ע"פ הברטנורא) מדובר בירקות שאינם נאסרים מפני שימורם, ואין כל קשר לאיסור ספיחים.

לפי הרמב"ם משניות אלו מתירות ירקות בהם אין חשש שמא יזרע.

כיצד יסביר היראים את המשניות הללו?

הצענו להסביר את דבריו לפי שיטת הר"ש. הר"ש מסביר שמדובר בירקות שהתחילו לגדול בששית, והמשיכו לגדול בשביעית. אמנם יש בהם קדושת שביעית, אך הם אינם כלולים ב"הן לא נזרע", שהרי הם לא נזרעו בשביעית. יתכן וכך לומד היראים – התורה אוסרת את הספחים שנזרעו בשמיטה. משניות אלו אומרות שאין לחשוש שירקות אלו נזרעו בשמיטה, אלא נזרעו קודם לה.

חשוב לציין שהר"ש אינו בהכרח אומר שאיסור ספחים הוא מדאורייתא. רק ההיפך נכון: סביר שהיראים מסביר את המשנה כר"ש (אחרת אינו מובן מדוע ניתן להקל בספחים אלה), אך יתכן שהר"ש סובר שאיסור ספחים הוא מדרבנן.

הרמב"ם אינו רק חולק על פשט המשניות, ואומר שמדובר בירקות המוצאים מכלל הספחים. הוא חולק על הדין העולה מדברי הר"ש. מדברי הר"ש עולה שאיסור ספחים מוגדר לפי הזמן בו הירק נזרע. הרמב"ם חולק על כך, ואומר שאיסור ספחים מוגדר לפי קדושת הירק. מכיוון שירקות הולכים אחר הלקיטה (הקטיף), ממילא כל ירק שנלקט בשביעית אסור משום ספחים, ללא תלות בשאלה מתי הירק נזרע וגדל בפועל.

החזון איש מגביל את ההבנה הזו ברמב"ם (העולה מדברי שער המלך ורוב האחרונים). הוא אומר שירק שגדל במלואו בששית אינו קדוש בקדושת שביעית, גם אם הוא נקטף בשביעית.

אם כך: מוסכם שקדושת שביעית של ירקות מוגדרת לפי זמן קטיפתם. לפי הרמב"ם קדושת השביעית הולכת יד ביד עם איסור ספחים. החזון איש מצמצם ואומר שגם הרמב"ם מודה שאם הירק לא גדל בשביעית כלל, אינו אסור משום ספחים. אך רוב הראשונים חולקים על כך: הר"ש, רא"ש ורמב"ן סוברים שספחים מוגדרים לפי זמן זריעתם, ולא זמן קטיפתם, ללא תלות בשאלה אם הם קדושים בקדושת שביעית.

למעשה הרב בן ציון אבא שאול אומר שנכון שבני עדות המזרח ינהגו כרמב"ם. הגר"ש והחזון איש פוסקים כרוב הראשונים. אך חולקים בשאלת הגדרת תחילת גידול בששית. הגר"ש אומר שבכדי שהירק צריך להגיע לשליש לפני השביעית. החזון איש אומר שדי בכך שהזרעים נזרעו בששית, ודי בכך, שהרי בדרך זו נמנעים מאיסור זריעה בשביעית! דברי החזון איש הם המקובלים ומנחים את לוחות השמיטה המופצים.

ספחי שביעית הנקטפים בשנה השמינית

לכאורה הר"ש אומר שהספחים תלויים בזמן זריעתם ונביטתם. אם כך, ספחי שביעית שנקטפים בשמינית אינם קדושים בקדושת שביעית, ואף על פי כן אסורים משום ספחים.

הרמב"ם סובר שמה שקדוש בקדושת שביעית אסור משום ספחים. אם כך ירק שנלקט בשמינית אינו אסור משום ספחים.

אך הרמב"ם פוסק שספחים של שביעית היוצאים לשמינית אסורים באכילה עד חנוכה!

דבריו מבוססים על הירושלמי, שם משמע שמותר לאכול את הספחים רק החל מחנוכה.

החזון איש מסביר שמעבר לגזירת ספחים, ישנה גזירה נוספת, האוסרת את הספחים היוצאים בתחילת השמינית (כאמור, לפי הר"ש אין צורך להסביר שמדובר בשתי גזירות).

אך בהמשך הרמב"ם אומר שמותר לקחת בצלים במוצאי שביעית כאשר עשו כיוצא בהם, ומסיים ואומר שמותר לקחת ירק מיד במוצאי השביעית!

היתר זה מופיע במשנה (שביעית ו, ד). בירושלמי על משנה זו מבואר שמותר לקחת ירקות מיד אחרי השביעית מכיוון שירקות אלו בדרך כלל הגיעו מחוץ לארץ. ברם, בירושלמי על מסכת פאה נאמר שרבי התיר ירקות במוצאי שביעית מפני שראה שחלק מן הירקות גדלים מהר מאוד.

הר"ש, האומר שהאיסור הוא רק על ירקות שנזרעו בשביעית, אומר שההיתר מבוסס על הבאת ירקות מחוץ לארץ.

אך כיצד ניישב את ההבדל ההלכתי שפוסק הרמב"ם בין בצלים לבין שאר ירקות?

הגר"א מתמקד בהסבר השני: קצב גידול הירקות. הוא מסביר שבצל צומח לאט יותר, ולכן יש להמתין עד שיספיק לצמוח, לעומת ירקות אחרים הגדלים מהר יותר, שאין בהם איסור ספחים מוקדם יותר בשנה. הגר"א מוכיח מהבחינה זו שההיתר המבוסס על הבאה מחוץ לארץ נדחה. אם ההיתר מבוסס על יכול חו"ל, מדוע שיהיה הבדל בין ירקות שונים?

החזון איש מדייק אחרת. הוא מדייק בלשון הרמב"ם שמדובר בבצלים שידוע שגדלו בשביעית. לכן הם אסורים עד שיגדלו כיוצא בהם. אך ירקות שמקורם אינו ידוע, מותר להניח שהם מרוב הירקות, המגיעים מחוץ לארץ.

ביחידה זו למדנו את יסוד והגדרת איסור ספחים. ביחידה הבאה נלמד את פרטיה.